

ATESTĂRI „INVOLUNTARE”

IULIA MĂRGĂRIT

Sintagma din titlu ne-a fost sugerată de unele glosare dialectale în cadrul cărora am identificat situații susceptibile de a fi semnalate prin calificativul din titlu: *atestări involuntare*. Cu alte cuvinte, în lucrări cu un astfel de profil, putem întâlni termeni colaterali, prin raportare la corpusul corespunzător, în sensul că aceștia apar, exclusiv, în glosări ori în citate. Nevalorificarea situațiilor amintite, în cadrul inventarului de termeni, ar putea avea la bază anumite rațiuni, după cum ar putea să fie vorba, pur și simplu, de trecerea cu vederea a unor elemente mult prea familiare autorilor. Răspunsul urmează să îl formulăm după urmărirea termenilor identificați într-o asemenea condiție în *Glosar regional [= Gl. reg.]* de V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu [1961].

Materialul lingvistic din glosarul menționat, colectat pe baza unor anchete dialectale inițiate în 1950, provine, „din satele așezate pe Valea Bistriței și pe Valea Moldovei”, Valea Sucevei, câteva sate din Maramureș, prin urmare „o bună parte din regiunea muntoasă a Moldovei, cu părțile învecinate de peste munți” (*Notă introductivă*, p. 5).

Autorii menționează prezența suplimentară a unor termeni de la informatori din alte regiuni ale Moldovei, cu precădere, Iași (*ibid.*).

Pentru a putea aprecia corect categoria termenilor rămași „pe dinafară”, trecem în revistă criteriile după care s-a făcut includerea în glosar „în urma unei verificări riguroase a fiecărui termen în parte” (p. 6):

- cuvintele regionale care nu sunt înregistrate în dicționarele existente;
- regionalismele despre care se spune în dicționare că sunt cunoscute prin alte părți ale țării decât nordul Carpaților răsăriteni [...] Înregistrarea unor asemenea termeni reprezintă o contribuție la precizarea răspândirii lor geografice;
- termeni populari, cu aspect fonetic neobișnuit, de asemenea, neatestați în lucrările românești de lexicografie (*faloș* „fals”);
- cuvinte care, deși cunoscute de dicționare, au sensuri noi, neatestate;
- expresii cu circulație regională;
- derivate neobișnuite cu prefixe și sufixe;
- neologisme cu pronunțare greșită, coruptă.

(*Nota introductivă*, 7).

FD, XXX, București, 2011, p. 27–33

Pentru o minimă sistematizare a cazurilor selectate, le-am grupat în două categorii, pe baza dicționarilor curente (DEX, DLR, MDA):

1. Termeni regionali;
2. Termeni învechiți și regionali.

1. Din prima grupă, ne-am oprit asupra următorilor:

agestru, atestat HEM, 501, *agest*, cu variantele *agestru*, *ajestru*, *agiestru* < lat. *aggestum* (reg.) „depunere de pământ, pietriș sau nisip, adus de râuri și fluvii pe malurile acestora” (v. MDA s.v.), cu atestări pentru zona nordică, Trans., Bucov. (DA).

În *Gl. reg.* cuvântul apare s.v. *lom*, mai exact în definiția acestuia, ca un termen tehnic, preferat pentru capacitatea rezumatorie a glosei, „aluviune de bușteni, vreascuri, nămol și pietre; **agestru**” (Rădăuți);

brighidău s.n., atestat H., X, 108, etim. nesig. Mold. „bătător folosit la prepararea produselor lactate” (v. MDA s.v.). În *Gl. reg.* figurează s.v. *batalău* 2. „băț cu o rotiță la capăt servind la prepararea cașului; **brighidău**”;

dânsele pron. pers. f. pl., termenul apare în compusul *flori de dânsele* cu glosa „flori de leac” s.v. *floare*;

mășcat adj. (atestat Dosoftei) < *măciucat* [despre cereale] „cu bobul mare”. Îl întâlnim s.v. *firos*, *-oasă*, căci prin el se definește cuvântul-titlu „*mașcat*, mare la bob”;

pelincă s.f. figurează s.v. *bândură*: „*pelincă*, pânză în care se înfașă copilul”. DLR, ca și MDA, au înregistrat cuvântul *pelincă* cu mențiunea „reg. Mold., Trans.” < magh. *pelenka*, ucr. *pelenca*;

poiată s.f. s.v. *ciuciurlău* „poiată unde se țin rațele” (p. 29, nefiind inserat alfabetic), după DLR, răspândit în Mold., Trans., Bucov., Olt., cu înțelesul „coteț”, după MDA (reg.);

răcitur s.f. s.v. *plachie* (culinar) „răcitur”, după DLR și MDA (Mold. și Trans.);

rubăști s.f. pl. s.v. *cazopuf* „molton, stoafă groasă și moale din care se fac *rubăști*”, figurează, exclusiv, în DLR ca regionalism;

stanog s.n. s.v. *caladauă* „stanogul fierarului în care se potcovesc boii”. Cu semantismul „instalație pentru potcovit caii” și cu răspândire în Mold., Bucov., termenul *stanog* figurează în DA și MDA, fiind la origine un împrumut din ucraineană;

șișcă s.f., cu două apariții, s.v. *opăritură*, respectiv, s.v. *cișcorniță*. Dacă urmărim glosele în care se întâlnește termenul (*cișcorniță* „șișcă, șișcorniță, mașină pentru tăiat paiele mărunț”; *opăritură* „mâncare pentru vite făcute din frunze tăiate la șișcă”), constatăm că acesta reprezintă numele unei mașini, un împrumut din ucr. *січка*, magh. *szecska*, care are curs în Mold., Bucov., Trans., după DLR, apariție tipografică ulterioară în raport cu *Gl. reg. CADE*, SDLR înregistrează cuvântul, rațiune pentru care, probabil, acesta nu a fost inclus în glosar.

teară s.f. se întâlnește în definiția cuvântului-titlu *cal* „fir rupt și scăpat în *teară*” ș.a.

Urmărind glosele în care am identificat termenii se poate observa că aceștia apar în definiție, pe locul secund, după explicația perifrastică, oarecum ca un termen specializat, calificat în domeniu, dar la nivel ... regional: „îngrămădire, aluviune; *agestru*”; „băț cu o rotiță; *brighidău*” sau dimpotrivă, pe primul loc, urmat de perifrază; „*mășcat*, mare la bob” s.v. *firos*, sau „*pelincă*, pânză în care se înfășoară copilul” s.v. *bândură*. De această dată, avem impresia că o parte din definiția termenului-titlu o reprezintă sinonimul cuvântului, sinonim cu care începe glosa. Situația s-ar putea explica cel puțin în două moduri: subiectul a furnizat regionalismul ca termen univoc, pe care, mai apoi, autorii l-au dublat printr-o definiție descriptivă (v. *Gl. Olt., Prefață VIII*) ori invers, definirea perifrastică a fost reluată prin termenul impus în nomenclatura populară, mai ales în cadrul instrumentarului, pentru care varianta cultă nu dispune de termenul corespunzător. Și într-un caz și în celălalt, prin abdicarea momentană a autorilor de la rigorile lucrării s-au produs „scăpările” de lexic la nivelul definițiilor. Trebuie să recunoaștem că nici *mășcat* și nici *pelincă* nu sunt la îndemâna cititorului nonfilolog, că în munca cu glosarul acesta ar avea nevoie și de un dicționar. În acest fel, autorii au restrâns drastic numărul de cititori. De pildă, *flori de dânsele* „flori de leac”, presupune neapărat cunoștințe de dialectologie ori de lexic dialectal. DLR, ca și MDA, ca să limităm numărul dicționarelor, menționează s.v. *dânsele* II. 1. „prin Moldova” „iele”, apoi *de dânsele, boală de ~* „boală reumatică despre care se crede că e provocată de *iele*”. Precizăm faptul că în graiurile moldovenești personajele fantastice în discuție au o denotație atât de vagă, tocmai pentru a nu le activa forța malefică, prin simpla pomenire de nume, într-un fel, o altfel de variantă pentru *iele* (v. DA s.v.), reflectând distribuția pronomelor respective în cele două subdialecte învecinate.

Alteori, glosarea nu se sprijină nici pe reluare, nici pe anticipare, constând dintr-un singur lexic și o determinare, ținând de scopul acesteia: *ciuciurlău* „**poiată** unde se țin rațele”. Chiar dacă locul rezervat acelor păsări, sub aspectul denumirii, nu cunoaște o circulație generală, se înțelege că este vorba de o anexă din gospodărie concepută în beneficiul păsărilor menționate. În cazul glosărilor minime, lucrurile se complică, întrucât necunoașterea devine dublă, reflectându-se de ambele părți: *plachie* (culinar) „răcitură”. Numai indicația domeniului de apartenență a termenilor rămâne accesibilă. Dacă raportăm situația descrisă la nota introductivă, înțelegem rezerva autorilor față de elementele lexicale pentru care dicționarele indică repartitia „Mold., Bucov., eventual Trans.”. Au renunțat la ele fiind deja atestate, dar nu au renunțat total, deoarece, dacă nu au fost incluse în corpusul de termeni, motivat, ele s-au infiltrat în glose, ca unități cu răspândire generală în zona ofertantă de material dialectal. Când se rezumă glosarea prin *agest*, *brighidău*, *mășcat* și multe altele, ne aflăm în fața unor termeni opaci, pe care explicațiile anterioare sau posterioare, în raport cu poziția lor în glosă, i-au dezopacizat. În cazul *plachie* „răcitură” nonspecialistul „se descurcă” apelând la dicționar, lectura „fără obstacole” fiind rezervată cel mult lexicografilor și dialectologilor.

În cuvântul introductiv, autorii previn cititorul că includerea în glosar s-a făcut „în urma unei verificări riguroase a fiecărui termen în parte” (p. 6), fiind admise numai cuvintele regionale care nu sunt înregistrate în dicționarele existente” (*ibid.*). Prin urmare, *agest*, *brighidău*, *mășcat*, *pelincă*, *poiata* au fost respinși ca fiind cunoscuți în partea locului și semnalati de dicționare. Dar „au fost dați afară pe ușă și reintroduși pe fereastră”, acțiune sugerată de infiltrarea aceluiași termeni în definiții. Cu alte cuvinte, ne aflăm în fața unui glosar regional „integral”, în sensul că regionalismele dispun de glosări regionale, concepute de autori sau furnizate de subiecți și acceptate de către aceștia din urmă. Prin urmare, în ipoteza că răspunsul a parvenit de la informator, autorii au acceptat elementul regional ca fiind oportun în cazul dat, în calitate de termen unic, specializat pentru un anumit domeniu de activitate (cf. *agest*, *brighidau*, *mășcat*). Alteori, au fost constrânși de realitatea dialectală să introducă termenul pentru a nu falsifica informația. În definiția pentru *cazopuf* „molton, stofă groasă și moale, din care se fac *rubăști*”, confecția „șintă” nu a putut să fie evitată, materialul în cauză fiind în strânsă dependență de obiect. Atunci de ce nu a fost integrat în corpul de termeni? DLR, în volumul corespunzător din 1975, respectiv, Litera „R”, a inclus alături de sensul de bază „cămașă bărbătească încheiată pe umăr” ... subsensul regional „haină scurtă”, pe baza unei singure atestări din Bilca – Rădăuți, înregistrate în *Lexic reg.*, 215. Atestarea „camuflată” din *Gl. reg.* nu a fost valorificată din motivul lesne de înțeles al neincluzerii în corpus, deși ar fi putut să aducă „o contribuție la răspândirea geografică a termenului” (v. *Notă introductivă*, 6), fiind vorba de o localitate din jud. Iași.

2. Categoria următoare grupează termeni calificați în dicționare „înv. și reg.”.

Pentru **dohot** „lichid vâscos asemănător cu păcura”, reperabil s.v. *blehoaie*, în cazul în care definiția a parvenit de la sursă („cutie de tablă în care se ține *dohot*” – Moisei, fostul raion Vișeu) este regretabilă omiterea din inventarul de termeni al glosarului, pentru că aria de răspândire a cuvântului (Trans., Mold., Bucov. – v. DLR s.v.) nu include Maramureșul. A doua apariție a termenului, s.v. *șmir* „*dohot*, unsoare” (Vicovul de Sus, Rădăuți), rămâne la fel de ambiguă pentru că sinonimul prin care este reluat, *unsoare*, nu are determinant.

fachie constituie unitatea lexicală prin care se explică *lușniță* „*fachie* din surcele pentru luminat în pădure”. DA înregistrează lexemul cu două accepții: 1. ca arhaism „făclie”. 2. Mold., Bucov., Oaș „făclie din mănunchiuri de așchii lungi, unse cu rășină, întrebuințate noaptea la pescuit”. Extensiunea domeniilor de activitate pentru *fachie* completează evoluția acestui termen moștenit în limba română: *fac(u)la*;

închina (refl.) „a face, a oferi daruri (la nuntă)”, atestat pentru Maramureș, dacă glosarea aparține informatorului sau pentru Moldova, dacă au intervenit autorii. El apare s.v. **prădice** s.f. pl. „urările pe care le face starostele, când se *închină* darurile la nuntă”. Semantismul învechit al verbului (lat. *inclinare*) nu a fost evaluat, deși în repertoriul de termeni, acesta figurează cu expr. *a închina*

parastasă [sic!] „a fi pe punctul de a muri” (Drăgușeni, Fălticeni). Evident, o astfel de accepție metaforic-ironică descinde din sensul anterior nevalorificat, în schimb întâlnit recent în Basarabia (TD – Bas., Gl.), pentru că cineva, care a oferit daruri, la un moment dat, în același scop, poate oferi parastase, numai că semnificația este cu totul alta;

lemn < lat. *lignum* se întâlnește s.v. *stupar* „lemn cu scorbură la mijloc”. Din păcate, semantismul corespunzător „copac până stă în picioare” (v. DA s.v.), dintr-o regretabilă omisiune de indicare a localității, nu-l puteam atribui Moldovei, eventual Bucovinei, provincii unde acesta nu a mai fost semnalat, după atestările din DLR, de la D. Cantemir încoace. Semantismul arhaic este confirmat de metafora-derivat *stupar*, sugerând compatibilitatea unui roi spontan cu „locația” salubră oferită de un copac încă „viu”;

slatină figurează s.v. *bartiță* 1. „un fel de coajă albicioasă care se prinde pe vasul golit de *slatină*, dar și s.v. *bodnă* „vas de lemn pentru adus *slatină*”. Vechiul împrumut de origine slavă, *слатина*, notat în Vatra Dornei, cu înțelesul „saramură” și, pentru Gura Humorului, cu cel de „sărătură, apă sărată”, în DLR nu prezintă atestări mai noi decât ALR.

După cum s-a putut observa până aici, regionalismele se întâlnesc individual în definițiile oferite de subiecții anchetați și / sau (re)formulate de autori. Dar se poate întâmpla, ca în limitele unui asemenea text, „să surprindem” cel puțin doi termeni ca, de pildă, s.v. *prădice* s.f. pl. „urările pe care le face *starostele* când se închină darurile la nuntă” (v. *supra* s.v. *închina*). Pentru *staroste*, DLR oferă următoarele informații s.v. 4. (prin Mold. și Transilvania) „pețitor”; p. ext. „persoană care conduce ceremonia unei nunți sau care îndeplinește un anumit rol în această ceremonie”. În cazul de față, cuvântul provine din Maramureș (Moisei, fostul raion Vișeu). Omiterea acestuia dintre termenii-titlu echivalează cu ignorarea unei informații despre repartiția actuală a termenului.

Alteori, același termen se poate întâlni repetat, **teară**, în acest sens, numărând mai multe apariții. Pentru început, s.v. *cal*, găsim o atestare prețioasă, mai precis, în definiția acestuia: „fir rupt și scăpat în *teară*” (Maramureș, Moisei, Vișeu). Referitor la *teară* < lat. *tela*, DLR atestă următorul semantism: (regional) 1. „urzeală”; (învechit) „pânză țesută”; 2. „război de țesut” mai puțin „pânza* care se țese”. Denumirea metaforică a firului „scăpat” ne obligă să ne raportăm la sensul „pânză”, în curs de realizare, și nu la cel de „război”; 3. „pânza ferăstrăului”; 4. ~ *de păianjen* „culcuș al moliilor în faguri”. Din desfășurarea de sensuri, rezultă că DLR atestă, exclusiv, „pânză țesută”. Așadar, fie și până aici, ar fi fost momentul și locul introducerii cuvântului în glosar. Dar aceeași lucrare ne mai oferă încă un argument: s.v. *undului*, sensul 1. „a începe ceva” este ilustrat cu expresia *unduluiesc țeară* „încep să țes” din aceeași localitate, Moisei, ca și răspunsul anterior. Nucleul nominal al expresiei conferă, de fapt, înțelesul acesteia

* Aici folosim termenul în sens generic, pentru orice tip de țesătură din război, pentru a evita potențiala figură etimologică, creată ad-hoc.

și, în același timp, probează poziția termenului în vocabularul dialectal. În sfârșit, mai există un argument: termenul-titlu *teară* „pânza ferăstrăului”, provenind tot din Maramureș (Borșa, fostul raion Vișeu), a cărui accepție metaforică, un fapt de inovație, constituie o perpetuare a înțelesului arhaic „pânză (țesută)”. Conform datelor din glosar, *teară*, în poziția de cuvânt-titlu, de altfel justificată, ar fi putut dispune de un paragraf mai consistent: 1. „pânză la care se țese”. 2. în expr. *a undului* ~ „a începe țesutul pânzei”. 3. [fig., la ferăstrău] „pânză”. În absența celor trei accepții reunite, cititorul este constrâns să utilizeze glosarul simultan cu dicționarul, fiindcă *fir rupt în țeară*; *a undului* ~ s-ar putea decipta cât de cât, abia la articolul *teară* „pânza ferăstrăului”, cu o condiție: să fi parcurs conștiincios paginile glosarului, cuvânt cu cuvânt și definiție după definiție.

*

Prin specificul său, o lucrare cu profil declarat, *Glosar regional* cuprinde un ansamblu de regionalisme. Scopul acestei lucrări este de a asigura cunoașterea elementelor regionale de către specialiști sau de către publicul mai larg, interesat de astfel de probleme. Pentru îndeplinirea acestui scop, se cuvine ca definirea termenilor selectați să se facă în limba standard. Încălcarea regulii de mai sus provoacă situații de felul celor semnalate în prezenta intervenție. Consecințele unui astfel de mod de lucru defectuos, trecând peste aspectele care au generat intruziunea regionalismelor, dincolo de repertoriul de termeni, se reflectă în lectura dificilă, cu impedimente, a glosarului, dar, mai ales, în valorificarea lucrării la alcătuirea dicționarelor generale.

Oportunitatea lucrării discutate rămâne în afara oricărei discuții, ca și utilitatea ei, prin bogăția, diversitatea și caracterul inedit al termenilor, provenind dintr-o arie nordică, de confluență între Bucovina și Maramureș. Elementele regionale „prelinse” pe lângă filtrul aplicat de către autori, recuperabile „la o adică”, constituie un argument pentru sporirea exigenței la întocmirea unor asemenea lucrări. Semnalarea și discutarea lor probează interesul suscitât tocmai în consultarea repetată și insistența acestei consultări a *Gl. reg.*

ABREVIERI

- CADE I.-Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric și geografic universal* de Gh. Adamescu, București, Editura Cartea Românească [1926–1931].
- DA Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- DEX *Dicționar explicativ al limbii române*. Ediția a II-a. București, 1986 (Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”).
- DLR Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965 și urm.

- Gl. Olt. *Glosar dialectal Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu și Magdalena Vulpe, 1967.
- HEM Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, tom. I–III, București, 1877–1893; ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, 1972, 1974, 1976.
- Lexic. reg. *Lexic regional*, I, redactor coordonator: Gh. Bulgăr, 1960; II, redactor-coordonator: Lucreția Mareș, 1967 (Societatea de Științe Istorice și Filologice).
- MDA *Micul dicționar academic*. Vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, sub conducerea acad. Ion Coteanu. Redactori responsabili: acad. Marius Sala și Ion Dănăilă. Volumul I: *A–C* (2001); volumul al II-lea: *D–H* (2002); volumul al III-lea: *I–Pr* (2003); volumul al IV-lea: *Pr–Z* (2003).
- SDLR August Scriban, *Dicționarul limbii românești* (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincialisme). Edițiunea întâia. Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- TD – Bas. Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului*. Texte dialectale și glosar (Institutul de Fonetă și Dialectologie „Al. Rosetti”), București, 2000.

INVOLUNTARY OCCURENCIES

ABSTRACT

Identifying some situations defined by the title, at the level of a lexical work (i.e. *Glosar regional* by V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu [1961]), is at the basis of the current paper. Therefore, we have analysed the lexical elements identified at the level of quotations and definitions, elements that were supposed to be included in the corpus of terms, but they were left out due to one reason or another. The evaluation of such cases casts evidence upon the disadvantaging conditions for the respective linguistic domain.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București